

Bożena Bednarek-Michalska
Bibliotek Uniwersytecka
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Otwarte zasoby edukacyjne (OZE) na UMK

Streszczenie: Autorka opisuje nowe inicjatywy edukacyjne powstające na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, ich zakres i rozwiązania technologiczne oraz zastosowane metody. Podkreśla nowe trendy, jakie pojawiają się w polskim szkolnictwie wyższym, zastosowania niestandardowych form przekazywania wiedzy i rozwiązań prawnych, otwierania zasobów wytwarzanych w ramach uczelni.

Słowa kluczowe: otwarta nauka, otwarta edukacja, otwarte zasoby edukacyjne, open access, Kujawsko-Pomorska Biblioteka Cyfrowa, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, szkolnictwo wyższe, metody nauczania

Uniwersytet Mikołaja Kopernika przyspieszył w roku 2012 zmiany związane z budowaniem otwartych zasobów elektronicznych. Dzięki działaniom Uniwersyteckiego Centrum Nowoczesnych Technologii Nauczania (UCNTN) powstał planowany od dawna Portal Edukacyjny UMK (<http://portal.umk.pl/>)¹,

Il.1. Logo portalu Edukacyjnego. © UMK.

który oprócz ważnych informacji dedykowanych kandydatom i studentom ma część poświęconą w całości otwartym zasobom edukacyjnym (OZE). W ramach tego przedsięwzięcia, we współpracy z Biblioteką Uniwersytecką i Wydawnictwem UMK upowszechniane są prace naukowe, czasopisma, kursy e-learningowe, webinaria, materiały konferencyjne, wykłady filmowane, zdigitalizowane zasoby dziedzictwa kulturowego i inne materiały przydatne w procesie zarówno badawczym, jak i edukacyjnym. Portal ten ma za zadanie tworzyć konglomerat zasobów wspomagających badania, nauczanie (szczególnie na odległość) oraz szeroką wymianę wiedzy.

¹ Wszystkie odesłania do stron internetowych przedstawiają wersję aktualną w dn. 30.01.2013 r.

Il.2. Siedziba studia nagraniowego UMK. © UMK.

Dzięki UCNTN pracownicy naukowci i bibliotekarze mają na UMK zapewnione: warunki do prowadzenia zajęć dydaktycznych o charakterze eksperymentalnym z wykorzystaniem najnowszych technologii informatycznych, sprzęt oraz oprogramowanie umożliwiające realizację zajęć w trybie zdalnym, realizację nagrań wideo oraz transmisji internetowych za pośrednictwem systemu Uniwersyteckiej Telewizji Internetowej (<http://tv.umk.pl/>), profesjonalne studio nagrań TV, prowadzenie szkoleń dla pracowników uniwersytetu z zakresu nowoczesnych technologii informacyjnych, pomoc przy projektowaniu, tworzeniu oraz publikowaniu multimedialnych materiałów dydaktycznych w formie e-learningowej, szeroko rozumiane wsparcie techniczne oraz doradztwo.

Zarówno władze uczelni, jak i pracownicy coraz częściej upowszechniają swoje prace w Internecie i stosują otwarte licencje Creative Commons tak, by można było z ich utworów korzystać szerzej niż do tej pory. Na uczelni od lat prowadzi się debaty i rozmowy, organizuje cykliczne konferencje, publikuje artykuły na temat swobodnego upowszechniania zasobów nauki, edukuje pracowników i studentów, organizuje Tydzień Otwartej Nauki, ponieważ otwartość przynosi wymierne efekty w kształceniu nowego pokolenia.

Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu, tworząc w roku 2004 Kujawsko-Pomorską Bibliotekę Cyfrową (<http://kpsc.umk.pl/dlibra>), a potem w 2012 r. repozytorium prac naukowych RUM@K (<https://repozytorium.umk.pl/>), miała na względzie przede wszystkim realizowanie popularnej w świecie idei open access (otwarcia zasobów) i stosowania metod wypracowanych przez ten światowy ruch naukowców oraz bibliotekarzy. Otwarte zasoby naukowe i edukacyjne powstają na całym świecie, jest ich coraz więcej i są coraz lepszej jakości, każdy może z nich skorzystać i samodzielnie poszerzać zakres swojej wiedzy oraz kompetencji. UMK nie jest tu oczywiście liderem, ale wpisuje się powoli w ten trend, który został wyraźnie zaakcentowany w polityce Unii Europejskiej i odpowiada na jej lipcowe rekomendacje *Zalecenia Komisji z dnia 17 lipca 2012 r. w sprawie dostępu do informacji naukowej oraz jej ochrony (2012/417/UE)*². Komisja zaleca, by kraje UE określiły jasne strategie rozpowszechniania i otwartego dostępu do wyników badań naukowych uzyskanych w wyniku finansowania ze środków publicznych.

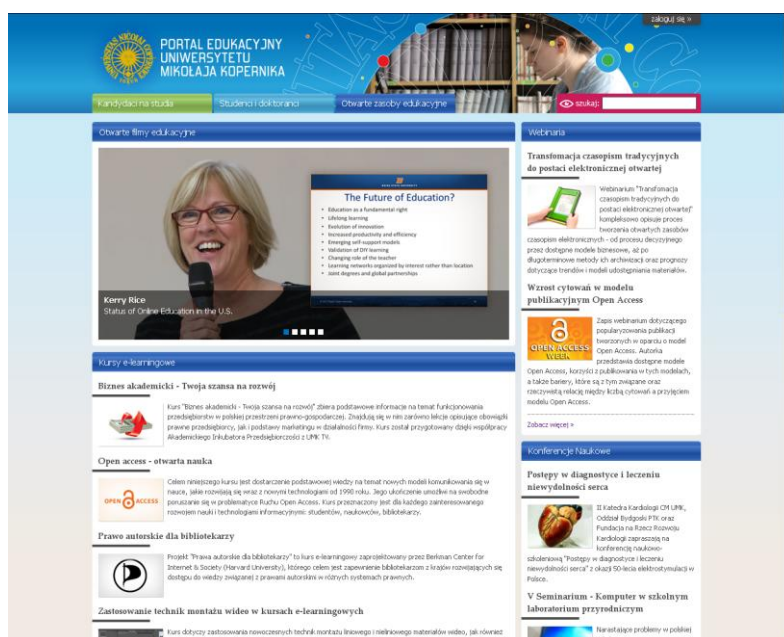
Otwieranie zasobów nie jest procesem bezbolesnym, rodzi wiele pytań i niepokoju wśród pracowników naukowych. Z jednej strony słyszą oni o komercjalizacji wyników badań

² Dane naukowe: otwarty dostęp do wyników badań przyczyni się do zwiększenia potencjału innowacyjnego Europy. *Press release. Reference: IP/12/790* [on-line]. Bruksela 2013 [Dostęp 30.01.2013]. Dostępny w World Wide Web: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-790_pl.htm.

i zarabianiu dla swojego pracodawcy, a z drugiej o otwartości i transparentności — trudno im zatem wyważyć, co i kiedy jest ważne oraz dla kogo i w jakim zakresie. Szczególnie jest to trudne, kiedy Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz uczelnie nie mają jasno określonych strategii wobec tych wyzwań i dopiero nad nimi pracują. Debata zatem musi być trudna, a decyzje czasem niejednoznaczne. Widać to po konsultacjach społecznych Ministra Administracji i Cyfryzacji nad projektem otwierania zasobów publicznych (<http://mac.gov.pl/otwarte-zasoby/>).

Kursy i wykłady otwarte

Pracownicy Uniwersytetu Mikołaja Kopernika od wielu lat tworzą różne kursy tematyczne umieszczane na platformie Moodle, które wspomagają edukację oraz upowszechniają wiedzę nie tylko w ramach uczelni, ale i poza nią. Wiele z nich jest otwartych, do odmiennego wykorzystania, np. w celach edukacyjnych, tak jak np. „Maszyny do liczenia — co po nich pozostało?” — filmowany wykład profesora Macieja Sysły (<http://tv.umk.pl/#channel=4,movie=240>) czy kurs otwarty „Praca z grafiką cyfrową na potrzeby e-learningu” opracowany przez Ryszarda Chrystyniaka (<https://moodle.umk.pl/OtwarteZasoby/course/view.php?id=11>).

Il.3. Zrzut ekranowy Portalu Edukacyjnego UMK. © UMK.

Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu w 2011 r. wspólnie ze studentami Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku zaadaptowała dla polskich bibliotekarzy kurs e-learningowy „Prawa autorskie dla bibliotekarzy” — zaprojektowany przez Berkman Center for Internet & Society (z Harvard University, <http://cyber.law.harvard.edu/>) i upowszechniony na licencji Creative Commons BY. Prace projektowe koordynowały Beata Marek i Daria Gęsicka ze Studentkiego Koła Naukowego Prawa Nowych Technologii. Opiekunem merytorycznym była dr Monika Wałachowska. Kurs był wspierany i promowany przez międzynarodową organizację Electronic Information for Libraries (EIFL, <http://www.eifl.net/>), konsorcjum bibliotek z 50 krajów w Afryce, Azji i Europie. Celem, jaki stawiali sobie realizatorzy, było zapewnienie bibliotekarzom z krajów rozwijających się dostępu do wiedzy związanej z prawami autorskimi w różnych systemach prawnych. Dostęp do polskiej wersji kursu jest również bez-

płatny, do wykorzystania przez każdego w dowolnym celu, pozwala na to licencja CC BY (<https://moodle.umk.pl/BU/mod/page/view.php?id=102>).

W ramach Tygodnia Otwartej Nauki (Open Access Week) jesienią 2012 r. upowszechniono także na platformie dwa webinaria na temat cytowań literatury naukowej i transformacji czasopism tradycyjnych do form otwartych. Jest to nowa forma Seminariów, jakie przeprowadza się zarówno dla pracowników, jak i studentów uczelni toruńskiej.

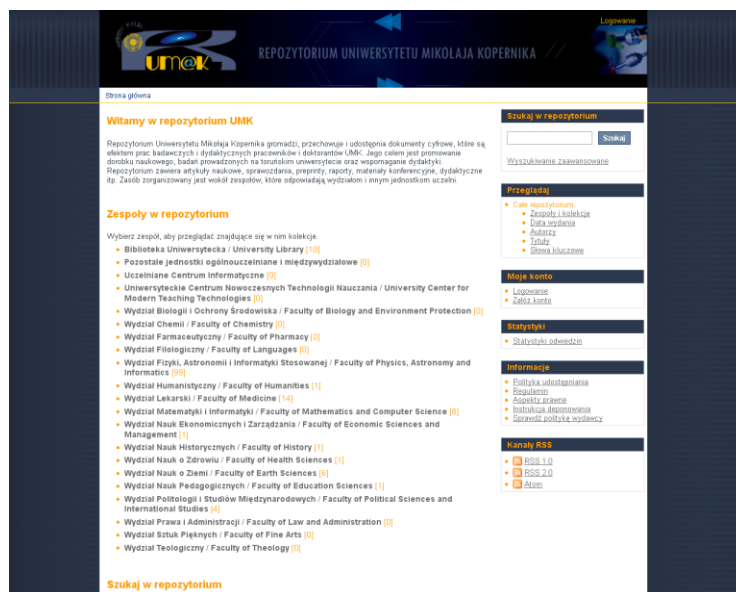
Telewizja Internetowa UMK

Telewizja Internetowa UMK została stworzona wiele lat temu z myślą o łatwym upowszechnianiu różnych materiałów filmowych związanych z wydarzeniami na uczelni. Przez te lata zbierało się sporo filmów edukacyjnych, naukowych, kulturalnych oraz produkcji studenckich. Realizacją tych materiałów zajmuje się UCNTN, ale każdy pracownik czy student UMK może zgłosić propozycje nagrań bądź transmisji internetowych na żywo. I tu mamy wiele przykładów OZE. Jednym z nich jest godzinny wykład profesora Konrada Banaszka na temat *Bezpiecznych sieci komputerowych — kryptografii kwantowej* — zorganizowany przez Polskie Towarzystwo Informatyczne, sfilmowanym i umieszczonym na otwartej platformie filmowej UMK pod adresem: <http://tv.umk.pl/#channel=4,movie=240>. Bardzo ciekawe jest to, że studenci mogą odbywać praktyki w studio filmowym telewizji, zdobywać nowe umiejętności i samodzielnie nagrywać filmy czy programy informacyjne, które potem są upowszechniane w Internecie. Jednym z programów, które tworzą studenci jest program zatytułowany *UMK News*, który jest rodzajem dziennika telewizyjnego dla studentów (<http://tv.umk.pl/#channel=2,movie=1832>).

Repozytorium otwarte

Jak już wspomniałam, w roku 2012 Biblioteka Uniwersytecka zbudowała dla UMK repozytorium instytucjonalne RUM@K, którego zadaniem będzie archiwizowanie i upowszechnianie dorobku naukowego i edukacyjnego pracowników i doktorantów uczelni. Biblioteka pozyskała fundusze MNiSW ze strumienia na Działalność Upowszechniającą Naukę, zaimplementowała darmowe oprogramowanie dSpace (z Massachusetts Institute of Technology — MIT, <http://dspace.mit.edu/>), podjęła współpracę z Biblioteką Uniwersytecką w Poznaniu i rozpoczęła promocję archiwum wśród pracowników. Kolekcje podzielono według wydziałów i innych jednostek uczelni ze względu na możliwość samodzielnego zarządzania zasobem.

Repozytorium ma uregulowany status prawny, opracowano dla niego politykę gromadzenia i zabezpieczenia, stworzono regulamin działania opierający się na odpowiednich zarządzeniach rektora. Zawiera ledwo 150 obiektów cyfrowych, ale codziennie ich liczba wzrasta, jest też widoczne już w światowych wyszukiwarkach, takich jak BASE, Google Scholar, OpenAir czy OAlster. Wprowadzono je na światowe listy ROAR i DOAR. W repozytorium można deponować: preprinty, rękopisy, postprinty, monografie, ale i surowe dane, materiały konferencyjne, raporty z badań, prace doktorskie, habilitacyjne, prace dydaktyczne, sylabusy, wykłady filmowane itp.

Il.4. Zrzut ekranowy repozytorium UMK RUM@K. © UMK.

Czasopisma otwarte

Od roku 2011 trwają także intensywne prace nad przygotowaniem kompleksowego rozwiązania problemu transformacji czasopism tradycyjnych uczelni na elektroniczne. Wydawnictwo UMK zaimplementowało w roku 2012 Open Journal Systems (OJS), dedykowaną platformę docelową, na której znajdą się wszystkie tytuły wydawane przez uczelnię. Przygotowano także rozwiązania prawne, które zapewnią czasopismom prawidłowe funkcjonowanie w sieci. Pracownicy UMK redagują na uczelni 42 tytuły czasopism, z tego nie wszystkie są wydawane pod szyldem wydawnictwa uczelnianego, niektóre mające charakter międzynarodowy, mają także zagranicznych wydawców, jak np. Open Systems & Information Dynamice (<http://www.fizyka.umk.pl/zfmis/osid/>) publikowane przez World Scientific — wydawcę komercyjnego.

Jednakowoż te czasopisma i ich redakcje, które wydaje Wydawnictwo UMK, dostały właśnie nowe wewnętrzne regulacje prawne: *Zarządzenie Nr 1 Rektora Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu z dnia 4 stycznia 2013 r. w sprawie zasad finansowania działalności wydawniczej oraz cyfrowej Platformy Czasopism Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu*, w którym zapisano:

§ 8

1. W celu zwiększenia zasięgu czytelnictwa, liczby cytowań oraz nowoczesnej wymiany treści naukowych publikowanych w czasopismach wydawanych przez UMK powołuje się cyfrową Platformę Czasopism UMK, zwaną dalej „Platformą”.
2. Publikowanie na Platformie jest bezpłatne, a dystrybucja treści następuje w systemie Open Access na zasadach licencji niewyłącznej Creative Commons (CC BY-ND 3.0).
3. Po upływie dwóch lat od dnia wejścia w życie niniejszego zarządzenia wszystkie publikowane dotąd w formie drukowanej czasopisma będą publikowane w wersji cyfrowej, a w wyjątkowych przypadkach w wersji cyfrowej i drukowanej.
4. Właścicielem Platformy oraz wszystkich publikowanych na niej czasopism, a także wydawcą jest Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu.
5. Za treści oraz prace związane z publikacją na Platformie odpowiedzialna jest redakcja czasopisma, a w szczególności jego redaktor naczelny, chyba że merytoryczną oraz językową redakcją czasopisma zlecono Wydawnictwu Naukowemu UMK.

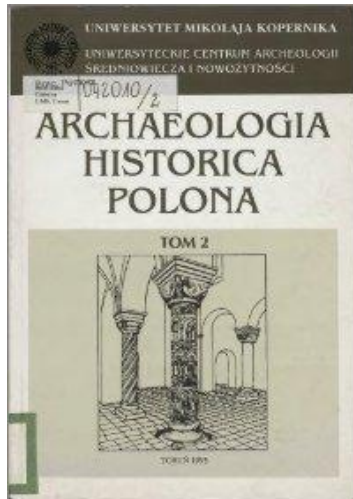
6. *Za utrzymanie oraz działanie Platformy odpowiedzialne jest Wydawnictwo Naukowe UMK. Nad całością procesów technicznych związanych z publikowaniem na Platformie pieczę sprawuje koordynator do spraw czasopism elektronicznych.*
7. *Środki na działalność redakcji czasopism oraz przygotowania do publikacji na Platformie pochodzą ze źródeł wskazanych w § 2 ust. 2 i nie są objęte limitami, o których mowa w § 3 ust. 1.*

Jest to zarządzenie bardzo nowatorskie i zmieniające całkowicie podejście do publikowania treści naukowych, szczególnie przez jasne wyrażenie modelu, w jakim czasopisma będą upowszechniane, i wprowadzenie wolnych licencji CC.

Obecnie na OJS działa testowo jedno czasopismo, a redaktorzy poszczególnych tytułów są szkoleni w zakresie wykorzystania platformy. Wsparcie techniczne dla redaktorów merytorycznych zapewni wydawnictwo, co było zresztą podnoszone w czasie debat na temat przekształceń.

KPBC — zasoby od dawna otwarte

Dodatkowym wzmocnieniem platformy jest oczywiście Kujawsko-Pomorska Biblioteka Cyfrowa (<http://kpbc.umk.pl/>), w której poza starymi zdigitalizowanymi zasobami należącymi do dziedzictwa naszej kultury (*Słownik języka polskiego* B. Lindego), szczególnie regionu („Gazeta Toruńska”), znajdują się także współczesne czasopisma publikowane na UMK od czasów wojny — wszystkie numery „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, „Ecological Questions”, „Głos Uczelni”, „Limnological Papers”, „Archaeologia Historica Polona” i wiele innych książek, artykułów, wykładów naszych pracowników, a także pracowników innych ośrodków.

Il.5. Miniatura czasopisma z KPBC. © UMK.

Biblioteka cyfrowa różni się tym od repozytorium, że ma gromadzić i zabezpieczać zasoby, które nie miały wersji elektronicznych, nie powstały cyfrowo, muszą być zatem zdigitalizowane, by dostać nowe elektroniczne życie. W repozytorium planuje się umieszczać bieżącą produkcję naukową i dydaktyczną uczelni, którą pracownicy sami, bez pomocy bibliotekarzy, będą deponowali w RUM@KU (ang. *self-archiving*, pol. *samoarchiwizacja*). Jest to o tyle ważne, że nie ma konieczności negocjowania i podpisywania umów z autorami czy spadkobiercami, odpadają prace techniczne przy digitalizacji i przetwarzaniu obrazów, deponowanie i upowszechnianie wiedzy przebiega znacznie szybciej niż w bibliotece cyfrowej.

Ponadto warto pamiętać, że KPBC jest przedsięwzięciem regionalnym, tworzonym przez wiele podmiotów, w tym także inne ważne uczelnie regionu: Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy w Bydgoszczy, Państwową Wyższą Szkołę Zawodową we Włocławku, Wyższą Szkołę Gospodarki w Bydgoszczy, Wyższą Szkołę Bankową w Toruniu i inne, co jest wartością naddaną dla każdej uczelni. Instytucje te zamieszczają w KPBC utwory różnego typu: od czasopism, przez książki, grafiki, mapy, ulotki, fotografie, filmy zarówno z domeny publicznej, jak i prace współczesne np. swoich pracowników naukowych.

Podsumowanie

Na uczelniach powstaje bardzo wiele prac naukowych i dydaktycznych, które mogą być upowszechnione w Internecie dla dobra wspólnego, podniesienia jakości badań i promocji, dla kształcenia młodego i starszego pokolenia, wszystko zależy od naszego, czyli pracowników nauki i bibliotekarzy, nastawienia do otwartego dzielenia się wiedzą. Jeśli nasz stosunek będzie pozytywny, to te zasoby na platformach edukacyjnych będą przyrastać, a innowacyjność w nauczaniu być może, dzięki takiej wymianie, rozwijać się. Jeśli nie, będziemy skazani na analogowe, tradycyjnie drukowane zasoby, które nie tylko są bardziej kosztowne, ale i mniej dostępne.

UMK zdaje się podążać w kierunku otwierania zasobów, co wpisuje się w nową politykę naukową Polski. MNiSW zapowiedziało bowiem priorytety polityki naukowej na lata 2013–2020, a jednym z nich jest budowanie otwartej nauki. Co się za tym kryje? Nie wiadomo, ale można się domyślać, że są to trendy związane z modelem publikowania naukowego i komunikacją open access oraz rekomendacjami Komisji Europejskiej, które są jednoznaczne.

Bibliotekarze akademicy w Polsce dobrze sobie radzą z wyzwaniami i nowymi modelami upowszechniania wiedzy. Od lat uczą się, czym jest model open access i zdaje się, że go polubili. Promują nie tylko światowe otwarte zasoby, organizują konferencje i szkolą się, ale tworzą też polskie biblioteki cyfrowe i repozytoria otwarte, zakładają koalicje, a także wspierają naukowców w otwieraniu i transformacji czasopism naukowych oraz próbują zmienić podejście wydawców uczelnianych do publikowania naukowego. Wszystko to składa się na innowacyjność w ich pracy i poszukiwanie nowych rozwiązań w zakresie informacji naukowej.

Bibliografia:

1. *Press release. Reference: IP/12/790* [on-line]. Bruksela 2013 [Dostęp 30.01.2013]. Dostępny w World Wide Web: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-790_pl.htm.
2. *Zarządzenie Nr 1 Rektora Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu z dnia 4 stycznia 2013 r. w sprawie zasad finansowania działalności wydawniczej oraz cyfrowej Platformy Czasopism Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.*